

SOTANG : सोताङ

[Yearly Peer Reviewed Journal]

ISSN: 2676-1440

Year 6, Volume 6, Issue 1, October 2024

Published by Sotang Public Campus

सुकरातका पाइला उपन्यासमा अभिघात

डा.अम्बिका अर्याल

Article History : Submitted 16 Jan. 2024; Reviewed 13 Feb. 2024; Accepted 25 March 2024

Author : Ambika Aryal

Email: ambiaryal@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.3126/sotang.v6i1.72175>

लेखसार

गोविन्दराज भट्टराईको 'सुकरातका पाइला' उपन्यासमा मानवनिर्मित स्रोत अर्थात् दसवर्षे जनयुद्ध, द्वन्द्व तथा हिंसाले निम्त्याएको दुर्घटनाका कारण देखापरेको शारीरिक एवम् मानसिक अभिघातलाई प्रस्तुत गरिएको छ । यस किसिमका अभिघातको प्रस्तुति केकसरी गरिएको छ भन्ने प्राज्ञिक समस्याको निरूपण गर्ने लक्ष्य यस लेखको रहेको छ । यस क्रममा विवेच्य उपन्यासको विश्लेषणका लागि केथी कारुथको अभिघातसम्बन्धी अवधारणालाई सैद्धान्तिक आधार मानिएको हुनाले यो लेख निगमनात्मक प्रवृत्तिको बनेको छ । पुस्तकालयीय कार्यबाट प्राथमिक तथा द्वितीयक सामग्री सङ्कलन गरी विश्लेषणात्मक पद्धतिको प्रयोग गरिएको यो लेख गुणात्मक प्रवृत्तिको बन्न पुगेको छ । प्राकृतिक एवम् मानवनिर्मित घटनाका कारणले मानिसमा पर्ने मानसिक चोट, दुःख, कष्ट एवम् सङ्कटको स्थिति अभिघात हो । दुःखदायी घटनाको परिणामस्वरूप देखा पर्ने शारीरिक तथा मानसिक क्षति तथा त्यसबाट निर्मित तनावको स्थिति र पीडाबोधलाई अभिघातका रूपमा लिन सकिन्छ । भट्टराईको प्रस्तुत उपन्यासको नायक अनन्त मानसिक अभिघातको सिकार बनेको पात्र हो । यस उपन्यासमा शारीरिक भन्दा मनोवैज्ञानिक रूपमा विकृष्ट बनेका र डिप्रेसनमा पुगेर आत्महत्याको बाटो रोज्ने स्थितिलाई चित्रण गरिएको छ । कारुथको मान्यतामा अभिघातले विनाशतर्फ भन्दा भोक्तालाई जीवित राख्ने मार्ग देखाउनुपर्छ । उनले भनेभैँ नभएर यस उपन्यासमा अभिघात भोगिरहेको नायक अनन्तले आफ्नो जीवन आफैँबाट छिनेर आत्महत्याको बाटो रोजेको छ । यस उपन्यासमा अभिघातलाई शमन गर्ने भन्दा पनि पुनर्स्थापना गरी जीवनलाई नै बोझ ठान्ने पात्रको उपस्थिति मात्रै नभएर जीवन रहे सबैथोक रहन्छ भन्ने अस्तित्ववादी सोच बोकेका सुकरातजस्ता पात्रको उपस्थितिले केथी कारुथकै मतलाई समर्थन गरेको अवस्था पनि छ । तसर्थ मानवनिर्मित स्रोतबाट सिर्जित अभिघातका कारण शारीरिक र मानसिक दुर्दशा भोगिरहेका पात्रहरूले जीवन जिउने मार्ग देखाउने तथा निराश बनेर मृत्युलाई रोज्ने दुवै

प्रवृत्तिको प्रतिनिधित्व गरेका छन् । यसरी 'सुकरातका पाइला' उपन्यासमा माओवादी सशस्त्र द्वन्द्वका कारण समस्यामा परेका पात्रहरूको जीवनको दुर्दशा र प्रियजनको वीभत्स हत्या देखेपछि सिर्जित मानसिक अभिघातले जीवनबाटै विमुख बनाउने स्थितिमा कसरी पुग्यायो भन्ने तथ्यलाई कलात्मक रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

शब्दकुञ्जिका

अभिघात, द्वन्द्व, मनस्थिति, शमनवृत्ति, हिंसा ।

विषयपरिचय

प्रस्तुत लेखको शीर्षक 'सुकरातका पाइला उपन्यासमा अभिघात' रहेको छ । सुकरातका पाइला (२०६३) नेपाली साहित्यमा विभिन्न विधामा कलम चलाउने साहित्यकार गोविन्दराज भट्टराईद्वारा लिखित उपन्यास हो । यसका अतिरिक्त उनका मुगलान (२०३१), मणिपुरका चिट्टी (२०३४), सुकरातको डायरी (२०६८) जस्ता उपन्यास प्रकाशित भइसकेका छन् । अभिघात पश्चिममा प्रचलित ट्रैमा शब्दको नेपाली रूपान्तरण हो । यो प्राकृतिक एवम् मानवनिर्मित घटनाका कारणले मानिसमा पर्ने मानसिक चोट, दुःख, कष्ट एवम् सङ्कटको स्थिति हो । दुःखदायी घटनाको परिणामस्वरूप देखा पर्ने शारीरिक तथा मानसिक क्षति तथा त्यसबाट निर्मित तनावको स्थिति र पीडाबोधलाई अभिघातका रूपमा लिन सकिन्छ । भट्टराईको प्रस्तुत उपन्यासमा नेपालको दसबसेँ माओवादी युद्ध तथा त्यसबाट उत्पन्न परिवेश, जालभेल, हत्या, हिंसा, आतङ्क, ठगी, व्यभिचार, अत्याचार, भय, पीडा, द्वन्द्व तथा सङ्कटको चित्रण गरिएको छ । माओवादी युद्धमा सत्तापक्ष र प्रतिपक्षबीचको लडाइँ, त्यसबाट जीवन गुमाउन पुगेका सर्वसाधारण नेपालीको कारुणिक अवस्थालाई समेत मार्मिक रूपमा यसमा प्रस्तुत गरिएको छ । तसर्थ यसमा अभिघातजन्य पीडा र भोगाइहरू अभिव्यक्त भएको र त्यसका बारेमा अध्ययन भइनसकेका सन्दर्भमा यस विषयमा केन्द्रित भएर अध्ययन गरिनु जरूरी देखिन्छ । यस किसिमको अध्ययन समाजले प्राकृतिक एवम् मानवनिर्मित कारणहरूबाट भोग्नुपरेका अभिघात र त्यसका निरूपणका बारेमा सचेतना विकास गर्नुका साथै अभिघातलाई आधार मानी प्राज्ञिक अनुसन्धान गर्न चाहने जिज्ञासुहरूका लागि समेत उपयोगी हुने देखिन्छ ।

प्रस्तुत उपन्यासका बारेमा विभिन्न विद्वान्हरूबाट अध्ययन तथा अनुसन्धान हुँदै आएको पाइन्छ । यस क्रममा कुमारप्रसाद कोइरालाले "सुकरातका पाइला : निरङ्कुशता र आतङ्कको दुःखान्त कथा" (२०६३) शीर्षकको लेखमा प्रस्तुत उपन्यासलाई वैचारिक स्वतन्त्रताका लागि कहिल्यै नभुक्ने बरु विष खाएर हाँसीहाँसी मर्न तयार हुने प्राचीन ग्रीसका दार्शनिक सुकरातका दर्शनलाई नेपालको समसामयिक निरङ्कुश र अधिनायकवादी विचार लाड्न खोज्ने एकल र सङ्कुचित विचारको प्रतिरोधमा लेखिएको दार्शनिक उपन्यास भनेका छन् । यस्तै मोहनराज शर्माले "नौलो आपन्यासिक पाइलो सुकरातका पाइला" (२०६३) शीर्षकको लेखमा सुकरातका पाइला एउटा डकुमेन्ट्री उपन्यास हो भन्दै यसका संरचना वृत्तचित्रीय अथवा समाचार चित्रीय उपन्यासका ढाँचामा रहेको बताएका छन् ।

“स्वनिर्णय अर्थात् सुकरातका पाइला” (२०६३) शीर्षकको लेखमा रमण घिमिरेले *सुकरातका पाइला* उपन्यासको मुख्य कुरा मानिसले आफ्ना निर्णय आफैँ गर्नु रहेको बताएका छन् । उनले अस्तित्ववादको लगाम समाएर मानिसको निर्णयकर्ता ऊ स्वयम् हो अरू कोही होइन भन्दै उपन्यासका नायक नायिका र शीर्षकका पात्रलाई समेत यस विचारका आधारमा भूमिका निर्वाह गराउँदै स्वनिर्णयलाई प्राथमिकतामा राखेको बताएका छन् ।

अमर न्यौपानेले “देश, द्वन्द्व र दर्शनको कोलाज : सुकरातका पाइला” (२०६७) शीर्षकको लेखमा प्रस्तुत उपन्यासभित्र जीवन र जगतमा भएका विविध पक्ष, आतङ्क, ठगी, हत्या, दमन सन्त्रास, मृत्यु आदि अटाएका तथा कम्प्युटरमा संसार समेटिएभैँ उपन्यासभित्र धेरै कुरा अटाएको विचार व्यक्त गरेका छन् । नारायण चालिसेले “पाइला पछ्याउँदै सुकरातका” (२०६७) शीर्षकको लेखमा प्रस्तुत उपन्यासमा दसबर्से सशस्त्र द्वन्द्व र राजनीतिक अस्थिरताले सिर्जना गरेको राष्ट्रिय, जातीय, वर्गीय विभेद र समग्रमा मानवीय सङ्कटलाई तथ्यपरक रूपमा विश्लेषण गरिएको बताएका छन् । नेत्र एटमले *नेपाली डायसपोरा र अन्य समालोचना* (२०६७) शीर्षकको पुस्तकमा *सुकरातका पाइला* उपन्यासमा युद्ध र त्यसले सिर्जना गरेको बेरोजगारी, हीनता, निरर्थकताको चिन्तनले देशबाट पलायन र आत्महत्यातिर प्रेरित मानसिकतालाई विषय बनाइएको बताएका छन् ।

माधव काफ्लेले “प्रयोगको प्रभावकारी बान्की” (२०६७) शीर्षकको लेखमा प्रस्तुत उपन्यासमा भय, सन्त्रास र अराजक परिस्थितिहरूको चक्रवातमा बेरिएका घटना तथा पात्रहरूमा देखापर्ने चरित्रपतन र अन्योलको स्थितिले वर्तमानको सजीव छवि सर्लक्क उतारिएको बताएका छन् । यस्तै होमर श्रेष्ठले “सुकरातको पाइला”(२०६७) शीर्षकको लेखमा प्रस्तुत उपन्यासलाई दसबर्से जनयुद्धको सन्दर्भमा सिर्जना गरिएको युद्धविरोधी नेपाली उपन्यास भनेका छन् । यी विद्वान्हरूले भट्टराईका उपन्यासमा दसवर्षे माओवादी द्वन्द्वले पारेको प्रभाव र त्यसले नेपाली समाजमा पुऱ्याएको क्षतिको वर्णन गरिएको सन्दर्भको चित्रण गरिएको तथ्यलाई प्रस्तुत गरेका छन् ।

सुकरातका पाइला उपन्यासका सम्बन्धमा गरिएका उल्लिखित अध्ययनहरूमा प्रस्तुत उपन्यासको विषयवस्तु, चरित्र तथा परिवेशका बारेमा चर्चा गरिएको छ । तर यी अध्ययनहरूले प्रस्तुत उपन्यासमा युद्धको प्रभावका कारण विभिन्न पात्रले भोग्नुपरेका शारीरिक तथा मानसिक अभिघात र मृत्युवरणको स्थितिको विस्तृत विश्लेषण गर्न बाँकी नै राखेका छन् । तसर्थ यस किसिमको प्राज्ञिक जिज्ञासाको समाधानका लागि थप अध्ययन तथा विश्लेषण गरिनु आवश्यक, सान्दर्भिक एवम् औचित्यपूर्ण देखिएकाले यसमा *सुकरातका पाइला* उपन्यासमा प्रस्तुत अभिघात केकस्तो रहेको छ भन्ने मूल समस्याको प्राज्ञिक निरूपण गर्ने उद्देश्य राखिएको छ ।

शोधविधि

प्रस्तुत लेखलाई व्यवस्थित एवम् तथ्यपरक तुल्याउनका लागि आवश्यक पर्ने सामग्रीहरूको सङ्कलन गरी विषयवस्तुको विश्लेषण गर्नका लागि विशेष सैद्धान्तिक विधिको अवलम्बन गरिएको छ । प्रस्तुत अध्ययनमा गोविन्दराज भट्टराईको उपन्यास *सुकरातका पाइला*लाई प्राथमिक सामग्रीका रूपमा लिइएको छ भने यसका बारेमा गरिएका अध्ययन, अनुसन्धान तथा लेखहरूलाई द्वितीयक सामग्रीका रूपमा उपयोग गरिएको छ । यस्तै अभिघातसम्बन्धी सैद्धान्तिक अवधारणा प्रस्तुत गरिएका सामग्रीलाई पनि द्वितीयक सामग्रीकै रूपमा लिइएको छ । यी सामग्रीको सङ्कलन पुस्तकालयीय कार्यबाट गरिएको छ । केथी कारुथको अभिघातका स्रोत, परिवेश, कथानक योजना, विशृङ्खलित मानसिकता, रिक्तता र विक्षिप्तता, युद्ध, भय र सन्त्रास, लेखकीय स्वर जस्ता अभिघातसम्बन्धी अवधारणाका सापेक्षमा कृतिको विश्लेषण गरिएको हुनाले तथ्यको विश्लेषणमा भने निगमनात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ । साथै वर्णनात्मक एवम् विश्लेषणात्मक पद्धतिको प्रयोग गरी समस्याको समाधान खोजिएको यो अध्ययन अन्तर्विषयक प्रवृत्तिको बन्न पुगेको छ ।

अभिघातसम्बन्धी केथी कारुथको सैद्धान्तिक अवधारणा

‘अभिघात’ तत्सम नाम शब्द हो । प्रज्ञा नेपाली बृहत् शब्दकोशका अनुसार ‘अभिघात’ को शाब्दिक अर्थ ‘अतिप्रेरणा, ज्यादै, आक्रमण, हमला, काटमार, प्रहार, आघात, कसैप्रतिको हमला वा दुई पक्षबिचको द्वन्द्वमा तेस्रो पक्ष पीडित भएको अवस्था’ भन्ने हुन्छ । यो अङ्ग्रेजी भाषाको ‘ट्रमा’ शब्दको नेपाली रूपान्तरण हो । यसले कुनै हिंसा वा दुर्घटनाका कारण निम्तिने शारीरिक तथा मानसिक समस्यालाई जनाउँछ । युद्ध, सम्बन्धविच्छेद अस्वीकार, जातीय तथा धार्मिक विभेद उत्पीडन, प्राकृतिक प्रकोप, द्वन्द्व आदिका कारण निर्मित क्षति र त्यसले पार्ने शारीरिक एवम् मानसिक असरलाई यसले समेटेछ । व्यक्ति वा शक्तिका बिचको राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक भिन्नताहरूको लडाइँ सम्पन्न र विपन्न वर्गका बिचको वर्गीय चिन्तन, व्यक्तिका दुई मनको अवस्था आदिका कारणबाट सिर्जित दारुण अवस्था नै अभिघात हो ।

पाश्चात्य मुलुकमा विशेषतः पहिलो र दोस्रो विश्वयुद्धको प्रभाव र त्यसले निम्त्याएको दुःखद परिवेशबाट अभिघातजन्य साहित्यको जन्म हुन पुगेको पाइन्छ । नेपाली साहित्यमा भने विभिन्न किसिमका द्वन्द्वका बारेमा प्राथमिक कालदेखि नै साहित्य सिर्जना गरिँदै आइएको भए पनि विशेष गरी दसबसेँ माओवादी शसस्त्र युद्धका प्रभावबाट अभिघातजन्य साहित्य सिर्जना हुँदै आएको पाइन्छ । तसर्थ पश्चिममा विश्वयुद्धको प्रभावले अभिघात साहित्यको रचना भएजस्तै नेपालमा माओवादी युद्ध सुरु भएदेखि यस प्रवृत्तिका साहित्य सिर्जना भएको पाइन्छ । अभिघात ठुलाठुला विश्वयुद्धदेखि ससाना अन्तरघात र मर्मान्तक चोटका कारण मनमा आघातीत स्थितिमा पुर्‍याउने अवस्था हो । अपराधिक वृत्तिमा परेका व्यक्तिहरू अभिघातग्रस्त बन्न सक्दछन् । त्यस्ता व्यक्तिहरू मानसिक रूपले असन्तुलित हुनेदेखि विस्मृतिको सिकार

बन्ने र अन्त्यमा अकालमै मृत्युवरण गर्ने स्थितिमा पुग्दछन् (भट्टराई, २०६४, पृ.२) । यसर्थ अभिघातले पार्ने प्रभाव व्यक्तिपिच्छे फरक हुन सक्छ ।

व्यक्तिलाई अभिघात बाल्यकालदेखि वृद्धावस्थासम्म पनि देखा पर्न सक्छ । बिरामीको कारण दुर्घटनामा आत्मीय जनको विछोड आदिका कारणबाट जुन कुनै उमेर वा समयमा अभिघातको सिकार बन्दछ । पछि यो आचरण र व्यवहारमा असामान्य मानसिकताका रूपमा व्यक्तिमा देखा पर्न सक्छ (शर्मा, २०७१, पृ. ५९) । उमेरअनुसार यसको मात्रा फरक हुने वा कुनै उमेर पार गरिसकेपछि यसको असर नै नपर्ने भन्ने हुँदैन । तसर्थ यसको स्वरूप, प्रवृत्ति र प्रभाव व्यक्ति, घटना, कारक, स्रोत, हिंसा आदि आधारमा फरक प्रवृत्तिको हुन सक्छ ।

पाश्चात्य साहित्यको सिर्जना र समालोचनामा समयसमयमा विविध प्रकारका अवधारणा, वाद, सिद्धान्त र पद्धतिहरू प्रचलनमा आएका छन् । तिनमा अभिघात सिद्धान्त पनि एक हो । यो कुनै एकजना सिद्धान्तकारले प्रवर्तन गरेको सिद्धान्त होइन । यसलाई सैद्धान्तिक रूपमा स्थापना गर्नुमा डेमिनिक लाकाप्रा, केथी कारुथ, अविसायी मार्गलिट, गिर्गियो एगोम्बेन, सोसना फेलमेन, जेफ्रि हार्टमैन, पौल डिम्यान, पिलिस मिलन आदि पाश्चात्य विद्वानको योगदान महत्त्वपूर्ण देखिन्छ (छेत्री, २०८०, पृ.१) । तर यस अध्ययनमा केथी कारुथको अभिघातसम्बन्धी अवधारणाका आधारमा कृतिको विश्लेषण गरिने हुनाले उनको मान्यताको मात्र यसमा चर्चा गरिएको छ ।

केथी कारुथ येल विश्वविद्यालयबाट विद्यावारिधि गरेकी र कर्नेल विश्वविद्यालयकी अङ्ग्रेजी विषयकी प्राध्यापक हुन् । साहित्य, मनोविश्लेषण र अभिघात उनका अध्ययनका विषय हुन् । *Unclaimed Experience* (1996) शीर्षकको पुस्तकमा उनले इतिहास, आख्यान र अभिघातसम्बन्धी अवधारणा प्रस्तुत गरेकी छन् । कारुथका अनुसार अभिघात कुनै घटनाका कारण विकृत भएका चेतनालाई भाषाका माध्यमबाट पुनर्प्रस्तुति गरिएको अवस्थाका रूपमा देखा पर्दछ ।

अभिघात एकीकृत नभएर छरपस्ट भएको र सामान्य मानसिकताभन्दा बाहिर रहेको दिमागी अवस्था हो । यसले व्यक्ति आफैलाई घात गरिरहेको हुन्छ । बाह्य तथा आन्तरिक स्रोतका कारण देखा पर्ने यस किसिमको असामान्य अवस्थाले दिमागलाई नै प्रभावित तुल्याउन सक्छ । अभिघातद्वारा सिर्जित वैयक्तिक र सामूहिक असरहरू प्रत्यक्ष रूपमा वा स्पष्ट बुझिँदैनन् तर विगतका प्रभाव र पुनर्उत्पादनका रूपमा अर्थ दिने प्रवृत्तिका हुन्छन् (कारुथ, सन् १९९६, पृ. ११) । अभिघातका कारण व्यक्तिमाथि परेका असरलाई उसले गर्ने व्यवहारका आधारमा छुट्याउन र पहिचान्न सकिन्छ ।

कारुथका विचारमा आकस्मिक हिंसा वा घटनाको प्रतिक्रिया सपनामा वा कुनै माध्यमबाट पुनः स्मरण भइरने र त्यसको असर पीडादायी हुने अवस्था अभिघात हो । यो मनको सिकार पनि हो । यसले मनसहित शरीरका अन्य क्षेत्रमा विकार उत्पन्न गराउँछ । एकप्रकारको पक्षाघातको, विचलनको, असन्तुलनको र विस्मृतिको स्थितिमा पुग्ने अवस्था यसबाट सिर्जित हुन सक्छ । अभिघातको परिणाम

वैयक्तिकदेखि सामाजिक, धार्मिक, सांस्कृतिक, आर्थिक, लैङ्गिक, यौनिक, शारीरिक एवम् मनोवैज्ञानिक आदि पक्षमा देखा पर्दछ ।

केथी कारुथका विचारमा इतिहास केवल प्रगतिको सङ्केत नभई अभिघातको सूचक पनि हो । प्रगति तथा गौरवपूर्ण घटनालाई मात्र नभएर अभिघातको क्षण र घटनालाई इतिहासमा व्यक्त गरिनुपर्छ भन्ने उनको मत छ (पृ. १८७) । आकस्मिक आघात, तिरस्कार, व्यग्रता वा छटपटी, चिन्ता, उत्कण्ठा अभिघातका असर हुन् । यसले व्यक्तिको वैयक्तिकता तथा व्यवहारमाथि हमला गर्छ ।

अभिघातका धेरै किसिमका रूपहरू हुन्छन् । कतिपय अभिघातले ठुला क्षति निम्त्याउँदैनन् केवल पीडा मात्र दिन्छन् भने कतिपयले जीवनको खुसी सदाका लागि खोसिदिन्छन् । कारुथका अनुसार अभिघातले मानिसलाई सन्तुलित ढङ्गले बाँच्नमा बाधा पुऱ्याएको हुन्छ । उनले अभिघातको दबाबलाई पूर्ण रूपले हटाउन सम्भव नभए पनि सकभर केही हदसम्म घटाउने प्रयास गरेर भोक्ताहरूको जीवन एक किसिमले सन्तुलित र सामान्य अवस्थामा पुऱ्याउनमा जोड दिनुपर्छ भनेकी छन् । पीडाको पुनरावृत्तिबाट अभिघातको दबाब केही हदसम्म मथ्थर हुने उनको दाबी छ (पृ. १०) । मानसिक रूपमा पीडाबोध भइरहे पनि पीडितलाई जीवनदेखि उदासीन नभई पलायनतिरको मार्गबाट समेत सतर्क हुन प्रेरित गर्नुपर्ने उनको आग्रह छ ।

कारुथका मतमा छरपस्ट प्रवृत्तिका अभिघातजन्य अनुभवलाई साहित्यमा कसरी प्रस्तुत गरिएको छ भन्ने कुराको अध्ययन अभिघात सिद्धान्तद्वारा गरिने कृतिको विश्लेषणमा हेरिनुपर्दछ । अभिघातजन्य घटनाले परम्परागत आख्यानात्मक संरचनालाई भत्काउँछ । यसले यथार्थ जीवन र साहित्य दुवैको असम्बद्ध र अरैखिक पुनर्प्रस्तुतिमा जोड दिन्छ । अर्थात् अभिघात साहित्यमा चित्रित भएका पात्रको जीवनभोगाइ सिलसिलाबद्ध नभएजस्तै कथानक योजना पनि रैखिक नहुने कारुथको मत छ ।

यसरी कारुथले अभिघात साहित्यको संरचना पनि अरैखिक हुने विचार प्रस्तुत गरेकी छन् । उनले अभिघातका विविध रूप र कारकहरूको समेत चर्चा गरेकी छन् । यस्ता साहित्यमा असन्तुलित एवम् असामान्य अवस्थाको पात्रको प्रयोगमार्फत उसको छरपस्ट जिन्दगीको चित्रण गरिने उनको दाबी छ । पात्रले विगतका घटना तथा दुर्घटना, हिंसा, द्वन्द्व, युद्ध, विभेद आदिबाट आघातको महसुस गर्नु र विस्मृतिमा लैजान नसकेका अचेतनका उत्कण्ठालाई सपना, विपना वा अर्धचेतनाका अवस्थामा असचेतरूपमै स्मृति गरिरहनु र त्यसको प्रत्यक्ष प्रभावले जीवन अस्वाभाविक बन्नु अभिघातका लक्षण भएको बताएकी छन् । यसले मानव जीवनमा ठुला तथा साना दुर्घटना निम्त्याउन सक्ने, आत्महत्याकै स्थितिमा पुऱ्याउन सक्ने भए पनि लेखकले अभिघातबाट जीवन समाप्त पार्ने नभएर जिउने कला सिकाउनुपर्ने उनको मत छ । कारुथका अभिघातका स्रोत, परिवेश, कथानक योजना, विशृङ्खलित मानसिकता, रिक्तता र विक्षिप्तता, युद्ध, भय र सन्त्रास, लेखकीय स्वरसम्बन्धी अवधारणाका सापेक्षमा भट्टराईको सुकरातका पाइला उपन्यासको विश्लेषण यहाँ गरिएको छ ।

सुकरातको पाइला उपन्यासमा अभिघातको स्थिति

सुकरातको पाइला उपन्यासमा वर्णित युद्धजन्य घटना, परिवेश, पात्रको मनस्थिति, विशृंखलित कथानक आदिका माध्यमबाट अभिघातको प्रस्तुति भएको छ । अभिघात सिद्धान्तकी मुख्य हस्ती कारुथले अघि सारेको अवधारणाका सापेक्षमा यस किसिमका प्रवृत्तिहरू भट्टराईका उपन्यासमा केकसरी प्रस्तुत गरिएका छन् भन्ने कुराको विश्लेषण अलगअलग उपशीर्षकमा यसप्रकार गरिएको छ :

अभिघातको स्रोत :

कारुथको अभिघातसम्बन्धी अवधारणामा अभिघातका प्राकृतिक र मानवनिर्मित स्रोतको चर्चा पाइन्छ । प्रस्तुत उपन्यासमा चित्रित अभिघातको स्रोत भने प्राकृतिक नभएर मानवनिर्मित देखिन्छ । विभिन्न किसिमका मागहरू राखेर थालिएको राजनीतिक विद्रोहले उब्जाएको माओवादी र सरकार पक्षाबिचको युद्ध (वि.सं. २०५२ देखि वि.सं. २०६२) नै यस उपन्यासमा चित्रित अभिघातको मुख्य स्रोत हो । युद्धको सुरुवातसँगै भूमिगत भएर सक्रिय रूपमा क्रान्तिमा होमिएको माओवादीले सर्वसाधारण नागरिकमाथि गरेको ज्यादति, सरकार पक्षासँग गरेको सशस्त्र लडाइँ, सरकारपक्षले सुराँकीकै भरमा गरेको सर्वसाधारणको हत्या, माओवादीका नेताको टाउको बुझाउनेलाई पुरस्कारको व्यवस्था गर्ने निर्णय, बम, बारुद र गोलीको सिकार भई माओवादी सेना तथा सरकारी सेनाको हताहतको स्थितिजस्ता अत्यन्त क्रूर र कहालीलाग्दो अवस्था सिर्जना भएको तथ्य दसवर्षे जनयुद्धको तितो यथार्थ हो । यिनै कारण र परिणामलाई अभिघातको स्रोतका रूपमा यसमा लिइएको देखिन्छ ।

अभिघातजन्य परिवेश :

प्रस्तुत उपन्यासमा उपन्यासकारले अभिघातजन्य परिवेशको यथार्थ चित्रण गरेका छन् । दसवर्षे जनयुद्ध सुरु भएदेखि चरम अवस्थामा पुग्दासम्मको स्थितिको वर्णन यसमा पाइन्छ । समयका हिसाबले माओवादी युद्ध सुरु भएदेखि अन्त्यसम्मको स्थितिलाई यस उपन्यासले परिवेश बनाएको छ भने स्थानका हिसाबले काल्पनिक गाउँ नफोँक र काठमाडौँ उपत्यकालाई परिवेश बनाएको छ । यस्तै यस उपन्यासको सामाजिक, राजनीतिक एवम् सांस्कृतिक परिवेश वा वातावरण भने माओवादी र सरकार पक्षाबिचमा भएको युद्ध, खिचातानी, सर्वसाधारण जनतामा देखिएको अन्याय, द्वन्द्वरत दुवै पक्षले दिने साम, दाम, दण्ड, भेदले पीडित नेपाली जनता तथा भययुक्त वातावरण नै देखिन्छ । यसको चित्रण उपन्यासबिचका हरेक उपशीर्षकमा गरिएको परिवेश निर्माणमा देख्न सकिन्छ ।

द्वन्द्वप्रधान कथानक योजना :

कारुथले भनेभन्नु अभिघातग्रस्त व्यक्तिको मानसिकतामा देखिएको असन्तुलित अवस्था जस्तै स्थिति उपन्यासको कथानक योजनामा पनि देखिन्छ भन्ने तथ्य यस उपन्यासमा समेत घटित हुन्छ । यसमा प्रस्तुत गरिएको कथानकलाई हेर्दा यसको आरम्भ पूर्वको पहाडी गाउँ नफोँक (काल्पनिक गाउँ) मा जन्मे हुर्केको उपन्यासको नायक अनन्त मनमा उत्पन्न भएको द्वन्द्वको चित्रणबाट भएको छ । सपना हो वा विपना,

छुट्याउनै गाह्रो परेको स्थिति र गाउँको पढाइ सकिएपछि के गर्ने र कहाँ जाने जस्ता पीडाबोधलाई उपन्यासको प्रारम्भमै देखाइएको छ । यसले ग्रामीण भेगका बालबालिका, युवायुवतीहरू लर्को लागेर अनन्त यात्रामा लागेको र फर्केको नसुनेको डरलाग्दो स्थिति माओवादी युद्धले निम्त्याएको सन्त्रास भएको तथ्यलाई समेत वकालत गरेको छ ।

यसैगरी पढाइका सिलसिलामा काठमाडौँसम्म आइपुगेर पनि ढिला गरी काठमाडौँ प्रवेश गरेको हुनाले अनन्तले भर्नाका क्रममा भेल्लुपरेको समस्या र भौतिक एवम् अभौतिक द्वन्द्व र तनावको स्थिति उस्तै छ । जसोतसो भर्ना भएता पनि उसका शैक्षिक उन्नतिका कुनै महत्त्वपूर्ण उपलब्धि हुँदैन । बेराजगारी, आर्थिक अभाव, महङ्गीले उसलाई पनि सताउँछ । यस किसिमको अवस्थाको चित्रण उपन्यासमा यसरी गरिएको छ :

कतिपय निर्ममतापूर्वक चुटिएकाहरू, लछारपछारमा घाइते भएकाहरू अस्पतालको बेडमा पुग्थे, पन्काउ पर्नेहरू खोरतिर पुग्थे, सहरकाहरू आआफ्नो गन्तव्यतिर लाग्थे । ...त्यसबेला कसैका टाउकामा पट्टी हुन्थ्यो, कसैका ढाडमा नीलडाम हुन्थे, कसैका सर्ट च्यातिएका कतिका घडी फुटेका, कतिका सल हराएका, चप्पल खुस्केका, अश्रुगयाँसले आँखा पाकेका, चस्मा फुटेका, नलिखुट्टा भाँचिएका... भोकले, तिर्खाले, थकानले, धूलाले, पानीको फोहराले, लट्ठीले, बुटले, अश्रुगयाँसले, रबरका गोलीले एउटा सङ्ग्रामको दृश्यमा भाग लिएर त्यसको आलो सम्भना बोकेर आएका विद्यार्थीहरूमा अनन्त पनि हुनेगर्थ्यो । (पृ. ३३)

उपन्यासमा समाख्यातामार्फत प्रस्तुत गरिएको यस कथनले युद्धका बेला काठमाडौँका आन्दोलनकारीका साथसाथै सर्वसाधारण र विद्यार्थीहरूको दुर्दशाको चित्रण गरिएको छ । युद्धले निम्त्याएको वीभत्स स्थिति र त्यसबाट नागरिकले पाएको दुःख, त्रास, भय, जोखिमको साक्षी बनेको अनन्तको पीडादायी जीवनभोगाइको चित्रण पनि यसमा गरिएको छ । देशमा द्वन्द्व भन्भन् चर्कै जाँदा धेरै मानिसहरू यसबाट प्रभावित हुन पुग्दछन । अनन्तकी प्रेमिका पनि यस कारण संसार छाड्न बाध्य हुन्छे । यस्तो परिस्थितिमा अनन्त विक्षिप्त जस्तै बन्न पुग्दछ । उसलाई सुकरात गुरुले सहयोग त गर्दछन् तर त्यो स्थायी समाधान बन्न नपुग्दा र हरेक क्षेत्रमा असफल हुनुपर्दा अन्त्यमा आत्महत्याको मनस्थिति बनाउन पुग्दछ । यस किसिमले देशमा चर्केको युद्ध र द्वन्द्वजस्तै त्यसकै प्रभावमा नायकनायिकाले भेल्लुपरेको द्वन्द्व, तनाव तथा जीवनकै समर्पणलाई कथानक बनाइएको यस उपन्यासमा द्वन्द्वप्रधान कथानक योजनामार्फत अभिघातको प्रस्तुति भएको पाइन्छ ।

विशृङ्खलित मानसिकता :

अभिघात भोगिरहेका पात्रहरूमा विशृङ्खलित मानसिकता देखापर्दछ । सुकरातका पाइला उपन्यासमा पनि यस किसिमको मानसिक अवस्थामा पुगेका पात्रहरूको उपस्थिति पाइन्छ । यस उपन्यासको नायक अनन्त विद्यार्थी जीवनबाट उदाएको पात्र हो । उसले धेरै दुःख कष्ट भेल्लु परेको छ । द्वन्द्वका समयमा भोगनुपरेका आम नेपालीका पीडालाई अनन्तले प्रतिनिधित्व गरेको छ । अनन्त, शिक्षित, बेरोजगार,

अनिर्णित, विसङ्गतिले थिचिएको, गन्तव्यहीन, असफल पात्रका रूपमा चित्रित छ । ऊ शिक्षामा असफल, प्रेममा असफल, शहरमा असफल, तथा जीवन नै असफल बन्न पुगको पात्र हो । उसले हरेक कुरामा सफलता हात नपरेपछि विकृत मानसिकता बोकेर आत्महत्याको बाटो रोजेको छ । उसको सोचाइ, व्यवहार र स्वभाव योजनाबद्ध, शृङ्खलित एवम् आशावादी हुनुभन्दा विशृङ्खल किसिमको देखिनु उसमा देखापरेको मानसिक अभिघातकै लक्षण हो । किनभने उसले युद्धकै क्रममा प्रेमिका गुमाएको छ र उसको वीभत्स मृत्युको तस्विरले दिमागी सन्तुलन नगुमाए पनि अभिघातग्रस्त जीवन बाँचेको छ । “अब हामी मरेसरह भयौं अनन्त भाइ, अब दुवै जना एकै ठाउँमा पासो लाग्नुभन्दा अर्को उपाय रहेन’ चित्राखरले थप्यो” (पृ.११६) भन्ने समाख्याताको कथनमा अनन्तलगायत चित्राखरको मानसिक विक्षिप्तता एवम् आत्महत्याको स्थितिलाई प्रस्ट पारिएको छ । यसरी मानसिक रूपमा विक्षिप्त बनिसकेको पात्र अनन्तमा आत्महत्याका बारेमा लेखिएका सबै पुस्तक खोजीखोजी पढ्ने, जीवनदेखि विरक्त हुने, प्रेमिकासँगै एकाकार हुन चाहने र भौतिक संसारबाट बिदा लिन चाहने इच्छा जागेको छ । त्यसका विपरीत अनेक सोचाइ नआएका पनि होइनन् तर ऊ विक्षिप्त बनेर विशृङ्खल चेतनाको भूमरीमा फसिसकेको हुनाले जीवन व्यर्थ ठान्दै आत्महत्याको निर्णय लिएको पात्र हो ।

यस उपन्यासको सहायक पात्र सुकरात प्राध्यापन सेवामा समर्पित, ५० वर्ष हुँदासमेत अविवाहित पात्रका रूपमा चित्रित छ । उसको वास्तविक नाम अगम हो । यथार्थलाई दार्शनिक आँखाले हेर्छ । सुकरात दार्शनिक छ, बौद्धिक, अस्तित्ववादी चिन्तकका रूपमा आएको छ । शिक्षामा समर्पित छ । व्यक्तिगत जीवनमा खास सफल मानिएको छैन । ५० वर्षपछि बुढीकन्या नीलिमा सँग बिहे गरेका सुकरात शिक्षा क्षेत्रबाट लगभग रिटायर्ड हुन्छ । उसको जीवनशैली सामान्य नै रहेको छ । उसका कुराकानी, व्यवहार, बिहेको प्रसङ्ग आदिले विशृङ्खल मानसिकताकै द्योतन गरेको छ । चिन्तन, दर्शन, सोच र व्यवहारमा खासै परिवर्तन आएको भेटिँदैन । विहे गरपनि सन्तान नभएकाले धर्मपुत्रीका रूपमा छारीलाई पाल्दछ तर उपन्यासका अन्त्यतिर छोरी आफ्नै तवरले विहे गरेर हिँडेपछिको खबरले बेहोस भई लडेर नीलिमाले पनि संसार छाडेपछि सुकरात पुनः एक्लो बन्दछ ।

सुकरातका पाइलामा एउटा अध्ययनका सिलसिलामा रहेको युवक, विद्यार्थी, गोपी एउटा आम नेपाली युवा, शिक्षित, विद्यार्थी सामान्य परिवारका सदस्यका रूपमा रहेको छ । ऊ साहित्यमा रुची राख्दछ । गजलमा विशेष दखल भएको पात्र हो । उसको जीवन सामान्य तवरले अगाडि बढेका छ । ऊ सहयोगी, मिहिनेती पात्रका रूपमा उपन्यासमा आएको छ ।

पूर्णिमा सुकरातका पाइला उपन्यासकी नायिका अर्थात् प्रमुख नारीपात्र हो । उसको भूमिका उक्त उपन्यासमा प्रत्यक्ष नभएर नेपथ्यपात्रका रूपमा भए तापनि उसको भूमिका अर्थपूर्ण रहेका छ । अनन्तकी प्रेमिका हो । ऊ गाउँमा बस्छे, द्वन्द्वले उसलाई पनि असर पारेको छ । सातपल्टसम्म बि.ए.मा फेल भएर एम.ए. पढ्ने सपना अधुरा भएकोले युद्धमा सामेल हुन पुग्दछे र अन्त्यमा मृत्युमा प्राप्त हुन्छे ।

अनन्त, गोपी, सुकरात, सोफिया, निशा, नीलिमा जस्ता पात्रहरू यस उपन्यासमा कुनै न कुनै रूपमा मानसिक विचलनका स्थितिमा पुगेका पात्रहरू हुन् । विशेषतः दसबसेँ जनयुद्धका कारण नेपालमा देखापरेको राजनीतिक अस्थिरता, मानसिक सन्त्रास तथा युद्ध र द्वन्द्वको चरम सिकार बनेका नेपालीहरूको प्रतिनिधित्व गर्ने पात्रका रूपमा यिनीहरूको उपस्थिति देखिन्छ । यसरी *सुकरातका पाइला* उपन्यासका पात्रहरू विशृङ्खलित मानसिकताबाट ग्रसित देखिएकाले यस उपन्यासमा अभिघातसम्बन्धी अभिलक्षण पाइन्छ ।

रिक्तता र विक्षिप्तता :

अभिघातको एक महत्त्वपूर्ण विशेषता पात्रहरूमा अनुभूत भएको रिक्तताबोध र विक्षिप्तताको स्थिति पनि हो । आफूले ताकेका र सोचेका कुराहरूको अपूर्णता खड्किनु, जीवनमा जुनसुकै कामको पनि उपलब्धि शून्य हुनु, मानसिक रूपमा विक्षिप्त अवस्थामा पुग्न जस्ता लक्षणहरू अभिघातको मानसिक प्रभाव हो । भट्टराईको प्रस्तुत उपन्यासमा पनि युद्ध र आतङ्कले त्रसित जनजीवन बाँचिरहेका पात्रहरूको शून्यता बोध तथा विक्षिप्त मानसिकतालाई प्रस्तुत गरिएको छ ।

प्रस्तुत उपन्यासमा वर्णन गरिएको परिवेशले मानसिक रिक्तता र शून्यताको मात्र नभएर भौतिक रूपमा समेत रिक्त रहेको गाउँले जनजीवनको चित्रण गरेको छ । “पीपलडाँडामा पुग्दा त्यहाँका दोकानहरूमा एकजना पनि थिएनन् । सबै रिक्तै थिए । घरका भित्ताहरू छियाछिया थिए । तल्लि र सिमलचौरीको स्कुल नामनिसान थिएन । सबै खरानी र कोइला मात्र थियो ।... घुम्तीनेर पुग्दा बाटको नालीमा बोराभिन्न उत्तिसको मुढोजस्तो देख्यौँ, छेउमा गएर हेर्दा रक्ताममे भएको एउटा कुर्कुच्चो देख्यौँ” (पृ. ५१) भन्ने कथनले सो कुराको पुष्टि गरेको छ । गाउँको शून्यता र वीभत्स दृश्यको कारकका रूपमा युद्ध र आतङ्क नै रहेको सन्दर्भ यसबाट प्रस्ट हुन्छ । यसमा मानवीय उपस्थितिको शून्यताभिन्न भय र सन्त्रासको चरमोत्कर्षका साथै युद्धबाट सिर्जित अभिघातको स्थितिको वर्णन गरिएको छ ।

प्रेमिकाको मृत्युपछिको अनन्तको दृश्यले तत्कालीन समयका नेपाली नागरिकको विक्षिप्ततालाई द्योतन गरेको छ । युद्धमा मारिएकी पूर्णिमाको मृत तस्वीर पत्रिकामा देखेपछि विक्षिप्त बनेको अनन्तको स्थिति नाजुक देखिन्छ । “उनका मृत्युको वीभत्स दृश्यले अनन्तलाई बिरामी पार्‍यो । त्यो समाचारले मर्माहत भयो । विक्षिप्त भएर आफ्नो कोठामै पल्टिरह्यो । ...केही खाएन, पिएन । ...ओछ्यानबाट उठ्नै चाहैन” (पृ. १५८) भन्ने कथनले उसमा देखापरेको मानसिक विक्षिप्तता एवम् आघातलाई प्रस्ट पारेको छ । यसले माया र प्रेममा परेका युवायुवतीको सपना चकनाचुर मात्रै नभएर एकलो जीवन अस्तव्यस्त र सहाराविहीन ठानेर मानसिक चोटमा परेका युवकको अनिश्चित भविष्य र नकरात्मक मानसिक प्रभावलाई समेत उजागर गरेको छ । युद्धका कारण मारिएका कुनै एक व्यक्तिमाथिको निर्भरता र प्रेमको हत्याले युवा वर्गमा कतिसम्म चोट पुग्छ र त्यसले भविष्य कहाँ पुऱ्याउने हो भन्ने दशाको अनुमान यसमा सहजै गर्न सकिन्छ ।

यसरी माओवादी जनयुद्धका क्रममा मारिएका नेपाली र तिनका आफन्त एवम् परिवारप्रति पर्न गएको मानसिक चोटलाई यस उपन्यासमा चित्रण गरिएको छ । ग्रामीण जनजीवनमा देखिएको अस्तव्यस्तता, नैराश्यता, अनिश्चितता, शून्यता, विक्षिप्तता तथा मानसिक आघातका विविध रूपहरूलाई यस उपन्यासमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

युद्ध, भय र सन्त्रास :

अभिघातका कारकका रूपमा युद्धलाई लिने गरिन्छ । यसले सिर्जना गर्ने भय र सन्त्रासले व्यक्तिगत एवम् सामाजिक जीवनमाथि नै नकारात्मक प्रभाव पारेको हुन्छ । एउटा घटनाका प्रत्यक्षदर्शीले जीवनभर अन्य घटनाबाट त्रसित भएर असामान्य मनोविज्ञानमा बाँच्न बाध्य हुनु तथा भयप्रद जीवन व्यतीत गर्नु अभिघातकै लक्षण हो । यस उपन्यासमा पनि युद्धमा क्षतविक्षत भएका विभिन्न व्यक्तिहरूको दुखद् अन्त्यलाई नियालिरहेका पात्रहरूमा परेको प्रभाव खतरनाक देखिन्छ । यसले उनीहरूको जीवनलाई नै त्रसित तुल्याएको छ ।

भट्टाईको प्रस्तुत उपन्यासमा युद्धका कारण अस्तव्यस्त जनजीवन र मृत्युसँग पाँठेजोरी खेलिरहेका मानिसहरूको अन्तिम सङ्घर्षको कारुणिक दृश्यलाई यसरी देखाइएको छ :

मानिसको चीत्कार, रोदन, क्रन्दनले पर्वतहरू थतर्किए । अन्धकारमा सर्वत्र भय र मृत्युले ढाक्यो । बमगोला पड्किरहे । उज्यालो हुँदा त्यो सहर आधी जलिसकेको थियो । एउटा खण्डहर मात्रै बाँकी थियो । एउटी अर्धमृत आमा दैलाको सङ्घारमा लडेकी थिइन्, उठाउने कोही थिएनन्, बालक दूध चुसिरहेको थियो । लासहरू यत्रतत्र थिए । सडकहरू रक्ताम्रै थिए । मरिसकेकाहरू सोत्तर भएर लडेका थिए । मर्न बाँकी छटपटाइरहेका थिए । बमले उडेका घरहरू छानाबेगरका पर्खाल मात्रै अडिएका थिए । कति दन्दनाइरहेका थिए, कति धुवाँइरहेका । (पृ. ५९)

मृत्युको मुखमा पुगेका घाइते तथा मृतकहरूकै दयनीय अवस्थाको चित्रण यसमा देखिन्छ । यसमा वर्णन गरिएका बिम्बहरू बमगोलाको पड्काइ, आधा जलेको सहर, दैलोमा लडेकी अर्धमृत आमा, दूध चुसिरहेको बालक, यत्रतत्र छरिएका लास, रक्ताम्रै सडक, मरेका मान्छे सोत्तर बनेको दृश्य तथा जीवन र मृत्युको दोसाँधमा छटपटाइरहेका घाइते र आगो एवम् धुवाँको मुस्लोले युद्ध, भय एवम् सन्त्रासलाई बोध गराएको छ । यस्तै युद्धका कारण मान्छेको मरण पशुतुल्य भइरहेको र त्यस दृश्यलाई नजिकबाट नियाल्ने पात्रहरूमा भय सञ्चारित भएको स्थितिलाई यसले चित्रण गरेको छ । अर्धमृतक आमाको दुध चुसिरहेको बालकदेखि जीवन र मृत्युको दोसाँधमा छटपटाइरहेका मानिसहरूको कारुणिक चित्कारले शारीरिक एवम् मानसिक अभिघातको स्थितिलाई प्रस्ट पारेको छ ।

प्रस्तुत उपन्यासमा आफ्नो जन्मभूमिमा बसेर मृत्युको भयमा बाँच्नुभन्दा विदेश जान चाहने युवाहरूको मानसिकताको चित्रण गरिएको छ । युद्धका कारण रगतमा लटपटिएको भूमिमा त्रसित भएर बाँच्न नसक्ने विचारलाई अनन्तमार्फत यसप्रकार प्रस्तुत गरिएको छ :

यो रगतमा लटपटिएको सधैं भय र त्रासले निलेको भूमिमा भन्दा अन्यत्र कतै गएर निर्भय बाँच्न चाहन्छु बरु कतै स्वतन्त्र भएर मर्न पनि तयार छु । यहाँ न जीवन आफ्नो हातमा छ न मृत्यु । मेरो गाउँमा सिपाहीका स्वास्नीहरू काटिए, आर्मीका आमाहरू घर निकाला भए, मिलिसियामा लाग्न हिँडेका युवतीहरू बास बसेकै ठाउँमा मारिए, विद्यालय हिँडेका नानीहरू अपहृत भए । ती आमाहरू अझै रोइरहेका थिए । गाउँको जनसङ्ख्यामा एकतिहाइ जति विधवा छन् । अब जीवन पनि मृत्यु सरह छ त्यसैले म यो देश छोड्न चाहन्छु । (पृ. ६६)

जन्मभूमिलाई माया मारेर विदेसिनुपर्ने बाध्यतालाई यसले प्रस्ट पारेको छ । युद्ध र हिंसाका कारण मानिसहरू शान्तिको खोजीको यात्रामा निस्कन बाध्य भएको तितो यथार्थलाई यसले देखाएको छ । काटिएका सिपाहीका स्वास्नी, विद्यालय हिँडेका बालबालिकाको अपहरणदेखि विधवा बनेका नारीहरूको रोदनले सन्त्रस्त बनेको जनजीवनको चित्रण यसमा गरिएको छ । यसले बाँकी रहेका युवाहरूमा पनि पलायनको यात्रा रोज्न बाध्य पारेको सन्दर्भलाई समेत बोध गराएको छ । यसरी शारीरिक तथा मानसिक अभिघातले सिर्जना गरेको भय र सन्त्रासको अवस्थाको चित्रणमार्फत पात्रहरूको मानसिकता र प्रभावलाई यस उपन्यासले प्रस्ट पारेको छ । पात्रमा देखिएका शारीरिक र मानसिक द्वन्द्वका साथै विस्मृति, स्मृति, स्वप्न र यथार्थको चित्रणका माध्यमबाट पनि अभिघातको अवस्थालाई यसले प्रस्तुत गरेको छ ।

यसरी यस उपन्यासमा पात्रहरूमा सिर्जित पलायनबोध, जीवनबोध, विस्मृति, स्मृति, भय, सन्त्रास आदि मानसिक भाव एवम् हत्या, हिंसा, बलात्कार, चोटपटक, मृत्यु आदिजस्ता शारीरिक उत्पीडनका माध्यमबाट निर्मित अभिघातको अवस्थालाई प्रस्तुत गरिएको छ । यसले युद्ध र द्वन्द्वका कारण सामान्य जनजीवनमाथि पारेको प्रभाव र त्यसबाट जनतामा पर्न गएको मानसिक पीडा एवम् पलायनबोधको अवस्थालाई प्रस्तुत गरेको छ ।

लेखकीय स्वर :

प्रस्तुत उपन्यासमा लेखकीय स्वर युद्धविरोधी देखिन्छ । यसले युद्धद्वारा निर्मित अभिघात घातक हुने स्वर प्रस्तुत गरेको हुनाले युद्धविरोधी उपन्यास बन्न पुगेको छ । यतिमात्र होइन लेखक भट्टराई यस उपन्यासमा अभिघातको चित्रण गर्ने विषयमा सचेत थिए भन्ने कुरालाई पनि यस उपन्यासको दोस्रो संस्करणमा उनले लेखेको लेखकीय भूमिकामा प्रस्तुत विचारले प्रस्ट पार्दछ । उनी भन्छन् : “उपन्यास पुरा गर्दा मेरो मनमा तीन कुरा थिए : युद्ध र अभिघात चित्रण गर्नु, निरङ्कुशताको विरोध गर्नु, व्यक्ति स्वतन्त्रताको महत्त्व प्रस्ट्याउनु र जीवनको एक अँध्यारो यथार्थता मुत्युलाई नजिकबाट देखाउनु ।” उनको यस अभिव्यक्तिले पनि लेखकीय स्वरलाई प्रस्ट गर्दछ । उनले योजनावद्ध रूपमै अभिघातको चित्रण गर्न खोजेको र जीवनका अँध्यारा यथार्थ मृत्युसँग साक्षात्कार गर्ने पात्र तथा कथानक योजना निर्माण गरेको तथ्यलाई यस कथनले स्पष्ट पारेको छ । यसरी युद्ध जीवनका लागि हानीकारक रहेको र यसको परिणाम अपूरणीय क्षति र सङ्कट सिर्जनाबाहेक केही नहुने तथ्यलाई प्रस्तुत गरी युद्धविरोधी धारणा प्रस्तुत गर्नु नै उपन्यासकारको दृष्टिकोण वा लेखकीय स्वर बन्न पुगेको देखिन्छ ।

निष्कर्ष

गोविन्दराज भट्टराईको *सुकरातका पाइला* उपन्यासले नेपालमा २०५२ सालदेखि २०६२/६३ सम्म चलेका दसवर्षे शसस्त्र युद्ध तथा यद्धकालीन समयमा घटेका सम्पूर्ण घटनाहरूका यथार्थपरक स्थितिका माध्यमबाट अभिघातको चित्रण गरेको छ । माओवादी जनयुद्धले जताततै हत्या, हिंसा, आतङ्क, अराजकता, त्रासदी फैलाएर विनाश गरिरहेको सन्दर्भलाई यस उपन्यासमा प्रस्तुत गरिएको छ । शिक्षा क्षेत्रका विकृति, नेपालीहरूका वीभत्स हत्या, विश्वविद्यालयमा आगजनी, चोरी डकैती, मेनपावर कम्पनीको ठगी, राजनीतिक शक्तिका गलत प्रयोग, अवसरवादीका बाहुल्य, युद्धका कारणले अस्तव्यस्त जीवनपद्धति, परिवारको विछोड, विधवा नारीहरूको बाहुल्य, बालबालिकाको विचल्ली, त्रासदी आदिको चित्रण यस उपन्यासमा पाइन्छ । क्याथी कारुथले भनेभैँ अभिघातजन्य परिवेश, द्वन्द्वप्रधान कथानक योजना, विशृङ्खलित मानसिकता, शून्यता र विक्षिप्तता, युद्ध, भय र सन्त्रासको वर्णन, स्वप्न र यथार्थको सम्मिलन, जीवनबोध र पलायनबोधको अवस्था, युद्धविरोधी लेखकीय स्वरजस्ता अभिघातका प्रवृत्तिहरू यस उपन्यासमा हाबी भएका छन् । अनन्त, पूर्णिमा, चित्राखर, भक्तमान तथा सुकरातजस्ता पात्रका मानसिक विक्षिप्तता, युद्धबाट त्रसित मानसिकता, आत्महत्याप्रतिको मोह र आत्महत्याकै अवस्था आदिका माध्यमबाट यस उपन्यासमा अभिघातको चित्रण गरिएको छ । सामान्य जीवनमा समेत युद्धले पारेको नकारात्मक प्रभाव र त्यसबाट सिर्जित शारीरिक एवम् मानसिक अभिघातलाई सशक्त रूपमा यस उपन्यासमा प्रस्तुत गरिएको छ । यसरी सर्वसाधारण नेपालीले भोग्नुपरेको युद्धको त्रासदी यथार्थ चित्रण गरी युद्ध विकासभन्दा विनाशको कारक भएको लेखकीय स्वरलाई प्रस्तुत गरिएको यस उपन्यासमा युद्ध, भय एवम् सन्त्रासजन्य मनोवैज्ञानिक अभिघातसम्बन्धी प्रवृत्ति प्रबल बन्न पुगेको छ ।

सन्दर्भसूची

- एटम, नेत्र (२०६७), *नेपाली डायस्पोरा र अन्य समालोचना*, काठमाडौँ : एकता बुक्स ।
- काफ्ले, माधव (२०६७), 'प्रयोगको प्रभावकारी बान्की', *सुकरातका पाइला*, गोविन्दराज भट्टराई (लेखक), तेस्रो संस्करण, काठमाडौँ : ओरिएन्टल पब्लिकेसन हाउस प्रा.लि. ।
- कारुथ, केथी/Cathy Caruth (सन् १९९६), *Unclaimed Experience*, Baltimore : Johns Hopkins University Press.
- कोइराला, कुमारप्रसाद (२०६३), 'गरिमा साक्षात्कार', (गोविन्दराज भट्टराईसँग) *गरिमा*, वर्ष २४, अङ्क ९, पूर्णाङ्क २८५, भदौ ।
- कोइराला, कुमारप्रसाद (२०६३), 'सुकरातका पाइला : निरङ्कुशता र आतङ्कका दुःखान्त कथा', *गरिमा*, वर्ष २५, अङ्क ३, पूर्णाङ्क २९१, फागुन ।
- कोइराला, कुमारप्रसाद (२०६८), *आख्यान विमर्श*, काठमाडौँ : ओरिएन्टल पब्लिकेसन ।

- गिरी, शान्तिमाया (२०७५), *आधुनिक नेपाली कथामा अभिघात*, काठमाडौं : शब्दार्थ प्रकाशन ।
- घिमिरे, रमण (२०६३), 'स्वनिर्णय अर्थात् सुकरातका पाइला', *नेपाल साप्ताहिक*, वर्ष ७, अङ्क २५, माघ ।
- चालिसे, नारायण (२०६७), 'पाइला पछ्याउँदै सुकरातका', *सुकरातका पाइला*, गोविन्दराज भट्टराई (लेखक), तेस्रो संस्करण, काठमाडौं : ओरिएन्टल पब्लिकेसन हाउस प्रा.लि. ।
- छेत्री, ज्ञानबहादुर (२०८०), 'साहित्यमा अभिघात सिद्धान्त र लीलबहादुर क्षेत्रीको ब्रह्मपुत्रको छेउछाउ', *साहित्यपोस्ट*, www.sahityapost.com, साउन ६, हेरेको मिति भदौ १३, २०८० ।
- न्यौपाने, अमर (२०६७), 'देश, द्वन्द्व र दर्शनको कोलाज : सुकरातका पाइला', *सुकरातका पाइला*, गोविन्दराज भट्टराई (लेखक), तेस्रो संस्करण, काठमाडौं : ओरिएन्टल पब्लिकेसन हाउस प्रा.लि. ।
- भट्टराई, गोविन्दराज (२०६४), *उत्तरआधुनिक विमर्श*, काठमाडौं : मोर्डन बुक्स ।
- भट्टराई, गोविन्दराज (२०६७), *सुकरातका पाइला*, तेस्रो संस्करण, काठमाडौं : ओरिएन्टल पब्लिकेसन हाउस प्रा.लि. ।
- शर्मा, मोहनराज (२०६३), 'नौलो औपन्यासिक पाइला : सुकरातका पाइला', *गरिमा*, वर्ष २५, अङ्क ४, पूर्णाङ्क २९२, चैत्र ।
- शर्मा, मोहनराज (२०७१), 'कृतिगत अभिघातको खोजी र अभिघात अध्ययन', *जुगल सैद्धान्तिक समालोचना*, राजेन्द्र सुवेदी (सम्पा.) जुगल पब्लिकेसन प्रा.लि. ।
- श्रेष्ठ, होमर (२०६७), 'सुकरातको पाइला', *सुकरातका पाइला*, गोविन्दराज भट्टराई (लेखक), तेस्रो संस्करण, काठमाडौं : ओरिएन्टल पब्लिकेसन हाउस प्रा.लि. ।